

JAN PONĚŠICKÝ

Úvod
do moderní
psychoanalýzy

TRITON

ÚVOD DO MODERNÍ PSYCHOANALÝZY

Jan Poněšický

tit. list

Jan Poněšický

Úvod do moderní psychoanalýzy

Tato kniha, ani žádná její část, nesmí být kopírována, rozmnožována, ani jinak šířena bez písemného souhlasu vydavatele.

Autor:

MUDr. dipl. psych. Jan Poněšický

primář Psychoterapeutické kliniky MEDIAN v Berggiesshübelu, SRN

© Jan Poněšický, 2003

© TRITON, 2003

Cover © Libor Batrla, 2003

ISBN 80-7254-426-8

OBSAH

Úvod: Moderní psychoanalýza a problémy naší doby	9
1 Zneklidňující nevědomí	15
2 Společenské změny a vývoj psychoanalýzy ve 20. století	37
3 Vývoj, dynamika a struktura osobnosti	54
4 Psychoanalýza a princip učení	76
Jak si lze představit psychotherapeutický proces v rámci Pavlovské teorie učení?	83
Jak je možno aplikovat na psychotherapii procesy učení vyplývající z časné interakce mezi dítětem a matkou?	85
Proces učení z hlediska psychoanalýzy	87
Proces učení během psychoanalýzy	88
Role vůle v psychoanalýze	94
5 Tělesno a tělesnost v psychoanalýze a psychosomatice	97
6 Vztahovost a psychoanalytická teorie mezilidských vztahů.	
Práce se vztahem v psychotherapii	107
Vztahovost během psychoanalytické terapie	110
7 Účinné faktory v psychoanalytické psychotherapii	117
8 Skupinová analytická psychodynamika a psychotherapie	129
9 Třístupňový, psychoanalyticky fundovaný model skupinové psychotherapie	147
10 Závěr: Psychoanalýza, politika a kulturně-společenské dění	161
M. Černoušek: Kouzlo psychoanalytických začátků (Chybné výkony a vtipy po sto letech)	173
O. Marlinová: Vztahovost v psychoanalýze Příběh „Ledové princezny“	181
Rejstřík	193

*se závěrečnou kazuistikou Olgy Marlinové
a vyznáním Michala Černouška*

ÚVOD

MODERNÍ PSYCHOANALÝZA A PROBLÉMY NAŠÍ DOBY

Sigmund Freud a psychoanalýza – podobně jako Albert Einstein a teorie relativity – se staly symboly doby a pokroku ve vývoji lidstva i vědy minulého 20. století. Důkazem je i to, že mnohé psychoanalytické pojmy, jako nevědomí, chybné výkony, potlačení či projekce zakázaných přání či hnutí, komplex méněcennosti či narcismus, přešly do běžné hovorové řeči. Zároveň se stala psychoanalýza – původně léčebná metoda psychicky podmíněných tělesných příznaků, jakož i úzkostných a depresivních stavů – východiskem, zřídlem mnohých dalších psychoterapeutických metod, jež jsou navíc aplikovány na daleko větší, širší okruh psychosomatických i duševních chorob, potíží a problémů. Namátkou lze zde uvést psychodrama, gestalt terapii, transakční analýzu, bioenergetiku, imaginativní psychoterapii, traumaterapii, analytickou terapii C. G. Junga, skupinovou psychoterapii, rodinnou terapii či psychologické poradenství – u kořenů všech těchto směrů stáli psychoanalytici, kteří psychoanalýzu modifikovali vzhledem k určitému problému, aplikovali ji na určité onemocnění či se ji snažili přizpůsobit problematice té které doby.

Od doby svého vzniku však psychoanalýza nezůstala omezená na psychopatologii, nauku o dynamice a struktuře psychicky částečně či zcela podmíněných tělesných nebo duševních příznaků, a na psychoterapii, totiž jejich léčbu, nýbrž stala se i psychologickou teorií fungování osobností a zvláště v poslední době i vývojovou teorií, zabývající se výchovou a výstavbou dětské i dospělé osobnosti. Psychoanalýza ovlivnila pedagogiku jak zdravých, tak i problematických a těžko vychovatelných dětí,

zabývá se i antropologií včetně etiky, totiž toho, co je podstatou lidství, smyslem lidského života, i toho, jaké chování vede k jeho naplnění. Psychoanalýza se zabývá nevědomými procesy, které se odehrávají v malých i velkých skupinách, zabývá se totiž sociologií, historií a kulturou, analyzuje literární díla, vyjadřuje se i k mytologii a náboženství atd.

V této publikaci mi jde mimo jiné o to, zda lze psychoanalýzu načrtnout jako napínavou, stále se vyvíjející a hledající vědu o člověku. Bude se například zabývat tím, co je podstatou osobnosti: jsou to pouze paměťové stopy toho všeho, co jsme prožili, či jejich jakási biologicko-kybernetická organizace v našem mozku, jsou to naše vlastnosti, které psychologové zjišťují různými testy, či se jedná o pouhé abstrakce vyvozené z našeho zvykového chování, tudíž o závěry, které činíme my i ostatní lidé podrobným pozorováním, anebo je naše osobnost založena a nesena něčím hlubším, jakýmsi naším jádrem, pravým já? Je psychologický popis určité osobnosti spíše jakýmsi stručným pomocným modelem za účelem rychlé orientace? Neodpovídal by například básnický popis určité osoby, její přirovnání k nějakému obrazu či melodii, přesněji jejímu vystižení, nebyl by takový popis tudíž ve skutečnosti vědecktější? A neslouží dokonce náš sebeobraz, sebepojetí, to, na čem si zakládáme a jak se definujeme, víceméně našemu narcistickému sebeuspokojení, anebo – ve zdravějším slova smyslu – naší potřebě konkrétní, hmatatelné identity a tím i odlišení se?

Neméně napínavé je zabývání se jak specifikou lidského bytí, tak i etikou coby vědou o správném jednání a žití, jež zahrnuje zdraví, naplněnost vlastního života i sociální aspekt spolužití. Jde například o to, zdali se člověk musí smířit s tím, že je bytost ve svém jádru konfliktní, což se projevuje jak v jeho vztahu k sobě samému, tak k ostatním, s tím, že snad neexistuje žádná pouze čistá láska, žádné pouze nesobecké dávání. Snad každého musí zajímat, zda jde ze života člověka i společnosti odstranit zlo, závist a násilí, zda lze sladit náš egoismus, fakt, že jsme si sami nejbližší a nedokážeme se plně vcítit do osobnosti druhého, s altruismem, se snahou žít v míru a toleranci. Je to o bazálních lidských motivacích, touhách, otázkách po možnosti jejich naplnění a na druhé straně po původu existen-

ciální lidské úzkosti. Psychoanalýza rozebírá, často velmi kriticky, lidské hodnoty a ptá se kupříkladu, do jaké míry člověk, který koná takzvané dobro tím, že se pro každého obětuje, nemyslí na sebe, jde mu jen o rodinou či sousedskou harmonii, je opravdu dobrý, když se kupříkladu nechá využívat jinými, když rázně nezakročí proti nespravedlnosti. Jedná se o dobrého člověka, či spíše o zbabelého jedince, který se vyhýbá konfliktům? Jiným příkladem by mohla být odvaha vystoupit například proti dřívějšímu komunistickému režimu, proti anonymní moci u člověka, který se v přímém meziosobním styku chová spíše přizpůsobivě, úzkostně, neodvází se prosadit v manželství, jeho nepevnost v osobním životě se projevovala nevěrou, kdykoli k tomu byla příležitost. Jak to vysvětlit? Uklidňuje si například své svědomí za rozháraný osobní život neústupným chováním proti stávajícímu režimu, je to jakési sebezpotrestání za o to méně morální život v osobním styku, uspokojuje to úroveň jeho narcistické potřeby po popularitě?

Zde se dostáváme k neméně důležité charakteristice psychoanalýzy coby často revoluční, pobuřující a zneklidňující vědy, jež se vždy jednoznačně stavěla a i dnes se zasazuje o to, aby se člověk stal svobodnějším, suverénním a snažil se být sám sobě věrný. Tato její snaha je zřetelná jak v teorii, tak i v psychoterapeutické praxi. Narozdíl například od behavioristické psychoterapie se v psychoanalýze nerýsuje před očima cíl šťastného či hladce fungujícího člověka, chorobné příznaky jí nejsou jen chybně naučenými reakcemi, nýbrž výrazem konfliktovosti člověka, zvláště mezi ním a společností, ve které žije. Tím je samozřejmě zneklidňující a nepohodlná jak společenskému režimu, tak i rodinám, ve kterých se společností do značné míry ovlivněná výchova a formování dětí děje. V podstatě jde o to, do jaké míry rodina, společnost respektuje svobodný vývoj dítěte, zda nezanedbává některé jeho důležité potřeby či mu je nezakazuje, nezúskostňuje je a tím jeho život neochuzuje, na druhé straně jde však o to, co je dětem od samého počátku třeba vštěpovat, jak zvláště podporovat jejich sociální citění, jak jim umožnit co nejbohatší osobní a meziosobní zkušenosti. Opět teoreticky zajímavá je otázka, do jaké míry jde opravdu o konflikt mezi biologickou podstatou člověka

a jeho usilováním o vlastní přežití a přežití jeho potomstva a mezi jeho zájmem na druhých, na meziosobních vztazích, popřípadě na stavu celé společnosti, ve které žije. Pakliže jej charakterizuje schopnost i potřeba seberealizace a empatie, sociálního cítění, uspokojení ze spolupráce i vztahovosti, tak proč tyto duchovní hodnoty v našem světě nepřevažují?

Jde mi tudíž i o to, popsat psychoanalýzu jako inspirativní projekt, jako neustálou nikdy nekončící diskusi o člověku i jeho místě ve společnosti. Přitom nelze společnost, společenské poměry (ať hospodářské či patriarchální) chápat coby jakousi danost, jako nějaké odcizené společenské zákonitosti, pod kterými většina obyvatel trpí. Spíše je nutné se zamyslet nad tím, jak všichni na takovémto uspořádání společnosti participujeme, co to každému z nás přináší, čemu se tím vyhneme, například odpovědnosti. Jindy jde o pohodlné projekce: když se vlastní negativní hnutí vtírají naší mysli, přeneseme je na jiné. Proto jsou takovéto předsudky odolné proti rozumným námitkám, poněvadž vycházejí z nás samých a odlehčují naše vlastní svědomí, respektive přispívají k jakému-si očistění sama sebe, když veškerou špínu projikujeme do druhých. Zároveň se i podílíme na tom, za čím celá ta která společnost stojí a co na druhé straně nerespektuje či potlačuje, jako například poctivost, právní normy, jindy opět převažují materiální hodnoty a úspěch a výsledná lidská bída, strádání, jež není vědomě reflektováno, se stává tím, co se může na podvědomé úrovni projevit poruchou dosavadního fungování ve formě neurotického příznaku, onemocnění, nepochopitelných úzkostí, odmítání jídla apod.

Snad již z uvedeného vyplynulo, že psychoanalýza není pouze jakási stoická věda, jež všechno zpochybňuje, jež se smíruje s konfliktovostí člověka a nepolepšitelností lidstva, psychoanalýza se naopak snaží jak v individuální, tak i ve společenské rovině zvědoměním a uvědoměním všeho toho, co se v něm i okolo něj děje, člověka emancipovat a aktivovat, otevírat mu oči, nespokojovat se s pouhým přizpůsobením se. To vše lze nejdělněji pozorovat i ve vývoji psychoanalýzy coby léčebné metody, jež se neustále demokratizuje. V žádné jiné terapeutické metodě se nezabývá terapeut tak intenzivně vztahem mezi ním a pacientem,

klade si neustále otázku, do jaké míry i on něco nepotlačuje, něčemu se nevyhýbá, do jaké míry vidí situaci, již líčí pacient, též svým způsobem zkresleně a subjektivně, do jaké míry musí on sám změnit své vidění pacientů, postoj k jejich problémům, což opět souvisí s jeho nazíráním na sebe sama i chování k druhým.

Zde je vhodné čtenáře seznámit s tím, za co bývá psychoanalýza často ze zcela protilehlých pozic kritizována, aby si o tom vytvořil vlastní názor. Přírodovědci jí vytýkají, že není dost vědecká, její hypotézy nejsou spolehlivě dokazatelné, ba že dokonce sami psychoanalytici chápou, interpretují chování i příznaky pacientů odlišně. To je v mých očích spíše přednost, jež vyvrací námitky z opačného, duchovně zaměřeného či fenomenologického tábora, že totiž psychoanalytici redukují duševní svět pacientů dle svých neměnných hypotéz a modelů fungování osobnosti. Psychoanalýza si nedělá nárok na vševědoucnost, naopak se chápe jako poněkud zvláštní věda, která se stále vyvíjí v souvislosti s vývojem společnosti. Fenomenologicky orientovaná daseinsanalýza ji kritizuje za jakousi konzervativní předpojatost a sama se domnívá, že nepředpojatě, bez vymezených teorií dokáže příhodněji porozumět člověku. Zde je psychoanalýza dokonce daleko zdrženlivější, tvrdíc, že se nelze z vlastního subjektivního, a tudíž vždy nějak jednostranného pohledu vyvázat. Cestu k větší objektivitě vidím spíše ve vytváření nových hypotéz a ve vědeckých diskusích o nich, zvláště o výsledcích jejich aplikace na řešení lidských problémů, nežli ve víře v možnost bezprostřední nezaujatosti.

Kromě toho jsem toho názoru, že věda a jí vytvářené teorie jsou způsobu strukturace skutečnosti, jež nám umožňují se v ní co nejlépe orientovat, podmaňovat si přírodu, zasahovat do ní, předpovídat, v našem případě uzdravovat – zabývat se pravdou, kauzalitou či finalitou se rovná antropomorfizaci přírody, jež se nám tím zdá bližší, srozumitelnější, méně ohrožující, méně neznámá.

Když jsem se rozhodoval napsat tuto knížku, uvažoval jsem, zda by se neměla jmenovat Úvod do současné psychoanalýzy. Tuto myšlenku jsem však posléze zavrhl, poněvadž bych musel popsat nejružnější současné psychoanalytické směry, což by přesahovalo rozsah této publikace, zároveň

existuje na toto téma již dostatek příslušné literatury. Zároveň bych chtěl upozornit na to, že se samozřejmě jedná o subjektivní pohled odrážející mou vlastní cestu, jež vedla od klasické Freudovy psychoanalýzy, která byla víceméně ilegálně provozována celou dobu totality v Praze, k moderní psychoanalýze reprezentované jmény jako Heigl, Richter, Mentzos, Lorenzer, Bauriedel či König v Německu anebo spojená s psychoanalytiky jako Kohut, Kernberg, Wurmser či Sandler v USA. Bude se jednat o náčrt hlubinné psychologie osobnosti, jež zahrnuje jak zdravý, tak i abnormální vývoj osobnosti, zabývající se jejími hierarchicky uspořádanými organizačními rovinami (od tělesných k duševním a interpersonálním, zdůrazňujícím jak význam dynamiky, tak i struktury osobnosti). Samozřejmě mi jde i o vlastní příspěvek, jež vidím ve své snaze o integraci hlubinného psychologického, behaviorálního i humanistického pojetí člověka na pozadí psychoanalytického výkladu a porozumění, a podobně mi jde o pokus integrace často kontroverzně koncipovaných psychoterapeutických představ buď coby hermeneutického výkladu potíží a problémů pacienta, či na druhé straně coby víceméně objektivní poruchy či zábrany v psychickém vývoji, ve zdravém psychickém fungování.

Chtěl bych tímto vyplnit i jistou mezeru v odborné literatuře mezi nutností sestudovat objemné svazky původní i sekundární literatury týkající se psychoanalýzy a mezi populárními, často povrchními či jednostrannými příručkami. Pokouším se tím navázat na obdivuhodně jasnou a stručnou knihu Davida Raporta z roku 1967 *O struktuře psychoanalytické teorie*, jakož i na útlou, byť neobyčejně hutnou knihu Sandlera, Holdera a Dareho *Základní pojmy v psychoanalytické teorii*, jež se dočkala v roce 2002 již sedmého vydání.

Autor, žijící dlouhá léta v emigraci, se omlouvá za některé poněkud neobvykle formulované myšlenky a za ne zcela korektní slovosled.

1. kapitola

ZNEKLIDŇUJÍCÍ NEVĚDOMÍ

Existenci nevědomí mnozí filozofové i psychologové odmítají: co není vědomé, pozorovatelné, tudíž skutečné, nemá co existovat, buď něco je, anebo to není. Jakési vynořování a zvědomování citových hnutí, postojů či myšlenek, jež jsou uskladněny v našem nevědomí, nelze prokázat. Jdou-li někteří psychoterapeuti přesto do „hloubky“, pak se jedná spíše o nové závěry, o promyšlení dosavadního chování, vztahu k sobě i k lidem.

Tomu však odporuje běžná lidská zkušenost. Téměř na každém kroku, aniž bychom to takto nazývali, poukazujeme na nevědomé pohnutky druhého či dokonce části veškeré populace. Tak je celé emancipační hnutí živeno předpokladem, že si muži dokazují své mužství, svou sílu na úkor žen, a muži opět často podsouvají ženám tendence jim přistřihovat křídla, vázat je na sebe. V hádce se osopí žena na muže se slovy: „Ty už mě nemáš rád!“ nebo „Díváš se neustále po jiných!“, onen to vehementně popře. Osloveny byly nevědomé tendence, o nichž dotyčný opravdu nic nevěděl, ba dokonce (ale tím spíše!) se pokládal a ostatními byl pokládán za člověka přísných morálních zásad. Ale právě ony mohou mít ten smysl, že zastiňují – opět před ním samým a ostatními – jeho nejniternější pohnutky. O jeptiškách či starých pannách existuje řada vtipů a kritických poznámek, že za jejich zbožností a kritikou krásných dívek se skrývá nevědomá závist, jejich tím bujnější fantazie o zvrhlosti mládeže. Když kněží ve středověku prohlíželi velice důkladně krásné čarodějnice, aby zjistili, zdali u nich nenajdou nějaká ďábelská znamení,

tak ukojovali pod rouškou boje proti kacírství vlastní nevědomé až zvrhlé sexuální touhy promíšené se sadismem. A co si máme myslet o hodných otcích, majících jistě tu nejvznešenější představu o sobě samých, kteří chladnokrevně mučili miliony „méněcenných“ židů a cikánů ve jménu ozdravení lidstva? Stejně tak jsou silné nevědomé motivy látkou nesčetných pohádek, románů a detektivek, jež jsou mnohdy vykresleny coby osud, kterému je těžko ujít. Příkladem může být člověk, jenž je hnán a ovládán svou lakotností (v románech Flauberta či Moliéra), touhou po slávě a vyniknutí (Napoleon), po kráse v pohádce o Sněhurce a její maceše, po moci (Stalin), po odplatě (Hitler), lidé, kteří se sami ruínují (jeden z častých nevědomých motivů hazardních hráčů) – to vše nás dokonce fascinuje. Proč se člověk přesto brání představě tzv. dynamického nevědomí, to znamená nevědomých pohnutek, motivací, přání či úzkostí, jež neustále ovlivňují naše chování? Vždyť se to děje tím spíše, čím více to potlačujeme, nepřipouštíme do našeho vědomého prožívání a jednání. V určitém kritickém bodě vzniklého psychického napětí se tyto pohnutky začínají nějakým, byť i nepřímým způsobem prosazovat, aby byly posléze tím více utlumeny či přeměněny v nějaké sice podobné chování, které však není pro toho kterého jedince tak zjevné či nepřijatelné. Tím mohou být i neurotické symptomy, ve kterých se obvykle projevuje jak náznak uspokojení zakázané tendence, tak i potrestání ve formě trpění. Tak například nedostatek lásky v útlém dětství má za následek touhu po jejím tehdejší naplnění, což se vine jako červená nit celým dalším životem – a právě tato absolutnost harmonie a porozumění je nevědomá. Přesto dělá takový člověk pro to vše, vyhýbá se konfliktům, obětuje se, stále znovu a znovu se zklamává, neuvědomuje si, že očekává to, co mělo přijít od matky a co je v dospělém věku neuskutečnitelné, leda jiným, zralejším a realističtější způsobem.

V dynamickém pojetí nevědomí tudíž nejde jen o to, že některé naše chování či postoje jsou jaksi automatické, nevědomé v tom smyslu, že něco zrovna nemáme ve vědomí, že jsme se nad něčím důkladně nezamysleli, něco si pořádně neuvědomili, nýbrž jde o působící citově-motivační pohnutky, které mohou daleko silněji ovlivňovat naše jednání, náš

život, výběr partnera, štěstí či neštěstí než náš tak vysoce ceněný rozum, naše vědomé úvahy a rozhodnutí. Čtenář jistě tuší, o co tu jde. Připustit si, že nejsme tak říkajíc pány ve vlastním domě – to uštedří ránu našemu sebevědomí. Jaký politik si například připustil, že mu jde (byť i nevědomě) o slávu, zapsání se do historie, o uznání světovými kapacitami, o moc coby reakci na sebenejistotu či o možnost režírovat celou společnost? Jaká pacientka, trpící depresí, by chtěla vzít odpovědnost za příčinné (dosud nevědomé) pohnutky po naprostém vlastnění partnera, po jeho stále blízkosti a bezpodmínečném porozumění (a tím za neustálé zklamání a frustrace), a dokonce za neoprávněné obviňování partnera z necitlivosti, místo aby jej politovala? Jaký pacient, trpící bolestmi u srdce a trvající stále na nových vyšetřeních, by si chtěl přiznat, že trpí nevědomým strachem z pracovního či intimního selhání a přesunuje tuto úzkost na orgán, který se k této problematice hodí: srdce coby symbol neustálé činnosti a výkonnosti (srdce je též symbolem lásky – i její ztráta zde může hrát důležitou roli). Musel by se totiž smířit s ubýváním svých sil, s konkurencí, s mladými rivaly, se včasným odchodem ze špičkové pozice, musel by se zabývat tím, proč je to pro něj tak obtížné atd. Bohužel se právě tito lidé vyslovují proti tomu něco rozebírat či analyzovat; vše nevědomé, včetně snů – kde vědomá cenzura nevědomí „spí“ – považují za přehnané, subjektivně zavádějící až škodlivé. Jistě, existují i tzv. divoké interpretace (výklady) veškerého chování, které se mohou stát v rukou nezodpovědných jedinců i „ranami pod pás“ atd. O možnostech a mezích objektivního pohledu na druhého (zvláště během psychoterapie) pojednáme v příslušné kapitole. To však neodůvodňuje onen negativní postoj – i když je možno jej chápat. Vždyť lidstvo muselo spolknout (a děje se tak i nadále) tolik ran svému sebevědomí! Začalo to již Koperníkem, jenž musel tvrdě bojovat za svůj objev, že Země není středem univerza (jemu ve skutečnosti „pomohlo“ emoční a společné zaujetí v sektě uctívající slunce); Charles Darwin svrhl člověka z podestu božího syna do živočišné říše opic, od kterých se v genetické výbavě jen nepatrně odlišujeme; Sigmund Freud poukázal na fakt, že nás více ovlivňuje nevědomí nežli naše vědomé pohnutky (což potvrzuje i moderní

psychoneurobiologie; vše již předem rozhodne náš limbický systém, jenž nám to signalizuje prostřednictvím citů, dle kterých se pak řídíme a teprve poté si vše odůvodňujeme, domnívající se, že jsme ve svém chování svobodní a rozumní). Mimo jiné se k tomuto tématu vyjádřil i Platón, jenž přirovnal postavení člověka ve světě k jezdcí na dvoukolce tažené dvěma divokými koňmi; ubohý jezdec (naše vědomí) pouze dělá, že kočár řídí tam, kam se řítí.

Psychoanalýza, jež zdaleka není pouze jakousi vědou o sexualitě, pudech či mechanikách uvnitř člověka, zabývající se výkladem lidského života a jeho psychodynamikou i strukturou, poukázala na další omezení naší tak ceněné svobody a suverenity: kromě naší biologické výbavy a nervově-psychologické organizace je to v první řadě naše **řeč**, jež dává našim zážitkům se světem názvy, to jest zvědomuje je. Může být však vše zvědoměno, označeno slovně? Celé spektrum našich zážitků, emočních stavů dítěte, které se učí mluvit? Má na to všechno maminka čas? Dítě se snaží pojmově uchopit to, co je pro ně v tom kterém stadiu vývoje důležité, vytváří senzomotorická schémata (Piaget), respektive se etablojí určité formy interakcí (Lorenzer). První zkušenosti dítěte se ukládají do jeho paměti coby ještě nesymbolizované (dosud slovně nez dvojené) zážitkové scény. Teprve postupně se předmětné představy označují a spojují se se slovními představami. Rodiče napomáhají tomuto vývoji tím, že se vcítěním do dítěte snaží svět i zážitky v něm pojmenovat: když je dítě například neklidné, maminka může říci: „Ty teď máš určité žízení a chtěl bys něco pít, hned ti to přinesu.“ Zde ovšem narážíme na onu nesnáz: co když onen neklid znamenal spíše přání po blízkosti matky? Co když tyto signály, jež dává dítě svým chováním najevo, nejsou adekvátně slovně označeny a zvědoměny, jsou dokonce falešně interpretovány? Do jaké míry se na tom podílí určitá atmosféra, „filozofie“ té které rodiny (například jde o to, v žádném případě dítě nerozmažlovat, zklamání a brečení se označuje za slabost či trucovitost)? Jak se na výsledném, tzn. vědomém označení podílí úzkosti jejích členů (potřeba blízkosti je například odmítána jako neustálé věšení se na maminku či jako myšlení jen na sebe)? Přitom nejde jen o represivní deformace rodinného

prostředí, nýbrž i o nevhodnější strategii „úspěchu“ – jenž spočívá dle stadia vývoje například v jistotě kontaktu, dosahování lásky či uznání, ale i dostatečné svobody. Jednou se osvědčí tajnůstkářství, podvody a lhaní, jindy naprosté přizpůsobení se očekávání rodičů dáním se jim zcela k dispozici, v extrémním případě jako obětní beránek – jen aby se oni sami mezi sebou nehádali a nerozešli se. Jindy jde prostě o nedostatek času či o neustálé konflikty v rodině, o nemoc některého jejího člena atd. Kromě toho dítě postupně nahlédne, že harmonická symbióza s matkou není možná, dochází k oboustranným drobným frustracím, dítě není schopno zcela odpovídat matčiným představám, což může vést k oboustranným depresivním reakcím. Záleží samozřejmě na tom, co za tyto frustrace a ztráty dítě „dostane“, jak prožívá své pokroky ve svém motorickém a intelektuálním vývoji, nakolik je to rodiči podporováno a s hrdostí sledováno. Měla by převládat radost nad vyšší mírou vlastních kompetencí, nad objevováním nových možností, nad dobýváním světa – a to na obou stranách.

Prostřednictvím rodiny se však podílí na **neoznačení či falešném označení určitých mezilidských zkušeností** i celá kultura. Tak se smutek a slzy u chlapců označují jako slabost („chlapci nepláčou“) a prosazující se chování u dívek jako drzost. Dá se zde říci, že společenské a kulturní vlivy se projevují již v procesu získávání řeči a uvědomování si, respektive získávání vědomí o sobě i o světě, což ovlivňuje – omezuje naše původně komplexní prožívání. Francouzský psychoanalytik a filozof Lacan to spojuje s vyhnáním z ráje, se vzdáním se fantazie ve prospěch binárního základu naší řeči – což souvisí s častou depresivní fází dítěte okolo prvního až druhého roku života. Stávající civilizace i morální představy tudíž ovlivňují a omezují naše prožívání, vše, co se do tohoto historického horizontu dané epochy nehodí, jako by neexistovalo, anebo zůstává jako takzvané primární (to je dosud nikdy neuvědomované) nevědomí skryto. Toto společensky produkované nevědomí je tedy výsledkem konfliktu mezi lidskou přirozeností a kulturou. Naše civilizace potlačuje něco z našeho biologického vybavení, to, co se do ní nehodí, na druhé straně to není beze zbytku možné, protože ono specificky